

Надія Єфимиш

ДВІ МОДЕЛІ ІДЕНТИЧНОСТІ ПЕРМСЬКИХ НАРОДІВ НА ТЕРЕНАХ РОСІЇ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ (НАПРИКІНЦІ ХІХ — ПОЧАТКУ XXI СТОРІЧЧЯ)

Статтю присвячено дослідженню етнополітичних процесів у фіно-угорських регіонах Росії у ХІХ–ХХІ сторіччях. Через аналіз перебігу судових процесів (Мултанська справа, Справа СОФІН) розглядаються дві моделі ідентичностей у Республіці Комі та Удмуртії. Проаналізовано спадщину філософа К.Жакова для пояснення традицій компромісу у культурі комі, що сприяла етнічному відродженню у 1990-х роках.

Ключові слова: Фіно-угорські регіони, Мултанська справа, Справа СОФІН, пермські народи, ідентичності.

Nadiya Yefimishch. Two Patterns Identities of Permian Peoples in the Territory of Russia in the Context of Political Processes (throughout 19 th to 21th centuries). The article is devoted to the investigation of ethnopolitical processes in Finno-Ugric regions of Russia through 19th to 21th centuries. Two patterns of Finno-Ugric identities in Komi Republic and in Udmurtia are analyzed at the background of such events as Multan Trial and SOFIN Trial. The heritage of philosopher K. Zhakov is analyzed to explain the tradition of adjustment and compromise in Komi culture which brought about ethnic revival in the 1990s.

Key words: Finno-Ugric regions, SOFIN, Multan Trial, Permian Peoples, Identities.

Одним з важливих завдань зовнішньої політики України є збереження добросусідських взаємин з Росією, рівноправної співпраці з багатонаціональною сусідньою державою. Для реалізації цих завдань особливе значення має аналіз етнополітичних процесів у Росії, зокрема, в історичній ретроспективі. Фіно-угорські народи, загальна кількість яких наближається у Росії до трьох мільйонів осіб, проживають у поліетнічних регіонах, де зосереджена важлива частина природних ресурсів — основа економічного розвитку і добробуту Росії. Вивчення етнічної проблематики у фіно-угорських регіонах, потенціалу конфліктності та специфіки формування етнічної ідентичності за останні роки пере-

буває у центрі уваги як російських, так і західних науковців: Р. Таагепера, О. Шкляєв, Е.Тулуз, П. Сорокін, Ю. Віхман, В. Литкін, особливо у таких країнах, як Фінляндія та США.

На жаль, українські дослідники виявляли інтерес в основному до мовних, етнографічних, археологічних аспектів фіно-угорської проблематики та до питань фіно-угорського субстрату в етногенезі російської нації.

Проблеми етнічного розвитку фіно-угорських народів у контексті політичних процесів у Росії впродовж ХІХ—ХХ сторіч, а також зв'язок цих процесів з Україною знайшли своє відображення у джерелознавчих працях, збірниках аналітичних статей, монографіях, мемуарній та публіцистичній літературі [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7].

Часто асоціюють фіно-угорський світ з «міфологічною» спільнотою, абстракцією, що була штучно сконструйована на основі окремих мовних явищ. Адже, як часто твердять, більшість фіно-угорських мов розійшлися кілька тисяч років тому, не забезпечують взаєморозуміння, і фактично спільнота цих народів є фікцією. З іншого боку, як слушно зазначив Р. Таагепера, пошуки фіно-угорської єдності — зворотний бік самотності народів, які надто відрізняються від сусідів мовою. Слушною є також думка професора Р.Таагепери і про те, що за умов, коли переважна більшість неросійських етносів тяжіє до тюркського або мусульманського світів (можна додати також і до монгольського світу), етноси, які ми називаємо фіно-угорськими, майже автоматично виштовхуються у простір спілкування між собою, а також з Фінляндією, Естонією, Угорщиною, які становлять для них вікно на Захід та у світ добробуту [8, с. 182].

Однак у цьому достатньо віртуальному світі споріднених народів є і простір для реальної близькості на усіх рівнях. До таких пар споріднених народів належать, зокрема, фіни і естонці, а ще більшою мірою — народи пермської групи — комі та удмурти. Вони близькі за мовою, релігією, проживають по сусідству в одній державі. Внаслідок того, що асиміляційні процеси у деяких інших фіно-угорських народів Росії, зокрема мордві та карел, розвиваються швидше — частка пермських народів у загальній кількості фіно-угрів Росії зростає. А отже, пара удмурти—комі дає цікавий матеріал у плані порівняльної етнополітології,

зокрема, щодо спільного та особливого під час формування етнічної ідентичності у царській, радянській та пострадянській Росії.

Важливим є те, що як комі, так і удмурти у наш час є меншинами на своїх історичних землях (за винятком комі-перм'яків). Вони є меншиною в індустріальних містах і становлять більшість лише у сільській місцевості. Подібною є і ситуація з використанням та збереженням мови.

Однак інтелектуальні еліти обох народів, контакти між якими були досить жвавими у 1920—1930-х роках та впродовж останніх двадцяти років, відзначають відмінності у тих моделях ідентичності, які сформувалися історично в обох народів. О.Шкляєв та Е.Тулуз у своєму нарисі «Засоби масової інформації і національне питання в Удмуртії у 1990-ті роки» визначають такі особливості презентації історичного минулого удмуртів, як віктимність та наголос на трагічних подіях в історії, які сформували національну свідомість народу [9, с. 97-108].

Характерною особливістю етнополітичної ситуації у республіці вони вважають невміння вести діалог, знаходити компроміси. У той же час Барбара Мюлер у своєму дослідженні «Мовна політика у Республіці Комі», що належить теж до 1990-х років, відзначає вміння учасників національного руху комі знайти спільну мову з представниками пострадянської номенклатури і здійснити деякі важливі політичні проекти, зокрема проводити мовну політику значно успішніше, ніж в Удмуртії [10, с. 104-616].

Коріння цих відмінностей дослідники шукають, як правило, у специфіці, що пов'язана з соціодемографічною ситуацією та соціокультурним рівнем у недалекому історичному минулому.

Серед них слід відзначити такі:

1. Територія заселення комі, віддалена від Центру, та суворий клімат не приваблювали російських поселенців. У 1926 році комі становили 92% від загального населення. Комі зберігали певну ізольованість і жили у своєму колі. Навіть після того, як на території комі було створено потужну індустрію, де працювали мігранти та величезна кількість в'язнів, рівень конфліктності знижувався через розташування цих об'єктів та індустріальних міст (наприклад, Воркути) у слабозаселених північних регіонах, у той час як більшість комі проживала у більш сприятливих за кліматом південних та південно-західних регіонах.

У той же час, удмурти у 1926 р. становили лише 57% населення на теперішній території республіки. Складні політичні взаємини були між удмуртами та росіянами, у тому числі участь удмуртів у антидержавних повстаннях та зіткнення з російськими переселенцями, які прагнули захопити родючі землі вздовж Сибірського тракту — важливої транспортної артерії.

2. Комі та північні росіяни виробили спільні особливості способу життя та матеріальної культури, що мають транснаціональний характер — так званий «північний етнокультурний комплекс». У його основі — обережне, раціональне ставлення до природного середовища і людей. Рівень заможності комі був високим, порівняно з удмуртами. Вони були активними, підприємливими людьми.

3. Як зазначав видатний соціолог П.Сорокін, який ще до революції здійснив кілька етнографічних експедицій до регіону та виявив, що за рівнем освіти комі не поступалися росіянам, — серед них було чимало представників інтелігенції. Усть-Сисольськ (сьогодні Сиктивкар) був містом, де абсолютно переважали комі, що відзначав відомий фінський дослідник Ю. Віхман, оскільки це було єдине місто на європейській півночі Росії, де переважали неросіяни. Нарешті, комі було християнізовано у XIV сторіччі, що забезпечило певну соціальну стратифікацію та розвиток за середньовіччя своєї давньопермської культури.

Удмуртів, на відміну від комі, було християнізовано значно пізніше. Певний вплив татарської культури, зокрема у південних районах, нижчий рівень грамотності та побутової культури призвели до того, що удмурти сприймалися багатьма росіянами як типові «іногородці». На цьому тлі відбулася подія, що мала загальноросійський резонанс і надзвичайно вплинула на формування віктимності як одного з основних компонентів модерної удмуртської ідентичності, це — Мултанська справа 1892—1896 рр., коли 10 удмуртів було звинувачено у ритуальному вбивстві російського селянина. Справу, яка отримала назву від села Мултан, неодноразово порівнював з відомою справою Бейліса в Києві В.Короленко.

О.Шкляєв та Е.Тулуз порівнюють Мултанську справу зі справою Дрейфуса [9, с. 98]. Однак таке порівняння, на нашу думку, є некоректним. Справа Дрейфуса продемонструвала потужність структур громадянського суспільства у

Франції, завдала удару по традиціях відчуження Іншого, зміцнила загальнонаціональну ідентичність. На противагу цьому, Мултанська справа та справа Бейліса у Росії продемонстрували слабкість загальнонаціональної солідарності. Представники православної церкви, офіційної науки, міністерства юстиції, поліції та впливові офіційні особи давали ясно зрозуміти, що підсудні могли бути невинними, але, в принципі, ритуальні жертвоприношення реально існують серед удмуртів. Після процесу удмурти залишалися потенційно небезпечними «інородцями», а їхні захисники — представники демократичної інтелігенції — внутрішніми ворогами Росії. Як писалося у редакційній статті «Московские ведомости»: «Слід лише дивуватися старанням нашого лібералізму запліщувати очі на всілякі злочини, якщо лише їх здійснюють інородці» [2, с. 217].

В.Короленка звинувачували у тому, що він нібито сам був упевнений в існуванні канібалізму серед удмуртів, але, всупереч своєму сумлінню, заперечував це лише «для поезії, для ефекту, для того, щоб погеройствувати та промовити кілька слів про пригноблене плем'я, про гідність Росії» [2, с. 217].

Справа в тому, що в основі Мултанської справи лежав міжетнічний конфлікт, що мав соціально-економічне підґрунтя. Удмуртське село Мултан було анклавом серед російських сіл, де знайшлися бажаючі скористатися звинуваченням, щоб захопити землі та нерухомість. Ця обставина значно вплинула на суспільний настрій удмуртів та національний рух, що зароджувався. Перший удмуртський науковець і літератор — Г. Верещагін виступав на процесі як експерт, і це одразу скерувало зусилля тонкого прошарку удмуртської інтелігенції у напрямі апологетики, захисту етносу від звинувачень.

Про вплив справи на процес етнічної мобілізації свідчить такий факт, що під час I Всеросійського з'їзду удмуртів наприкінці червня 1918 року у м. Єлабузі, де В.Короленко дав клятву захищати невинних, делегати звернулися до тих подій, надіслали вітальну телеграму письменнику та прийняли резолюцію видати рідною мовою книгу письменника «Справа мултанських вотяків». Характерно, що в одній з доповідей на з'їзді підкреслювалося, що Короленко «зірвав спробу охрестити півмільйонний народ ганебним ім'ям людоїдів» [2, с. 231]. Така увага учасників з'їзду свідчить,

що напередодні розвитку удмуртської територіальної автономії серед удмуртів уже склався міф мучеництва, що, вочевидь, слугував етномобілізаційним цілям. Упродовж ХХ сторіччя удмуртський культурний канон збагачувався щораз новими інтерпретаціями мултанської теми, включно з відзначенням її 100-річчя у 1996 році.

Однак віктимологічна інтерпретація власної етнічності набула за радянської влади нового потужного поштовху — у вигляді справи СОФІН, що її було сфабриковано органами безпеки у 1930-х роках. Слід зауважити, що у цей період було знищено освічений прошарок усіх фіно-угорських народів, а той, хто залишився живим, як, наприклад, видатний науковець-лінгвіст комі — В. Литкін, змушений був поневірятися по тюрмах та концтаборах. У Марійській АРСР, теперішній Марій Ел, усіх членів спілки письменників було розстріляно у 1937 та 1938 роках. Як зазначив фінський науковець С. Саарінен, репресовано було також звичайних вчителів, лікарів, інженерів часто з усіма їхніми родичами [12, с.47]. У мемуарах видатного партійного діяча Ф. Тараканова «Без провини над прірвою» зображено вражаючу картину репресій на історичних землях комі, де, з одного боку, знищували освічену молодь, а з іншого — створювали концтабори для в'язнів з усього Радянського Союзу [5]. Можна стверджувати, що репресії фактично заблокували шлях фіно-угорських народів до повноцінного етнічного розвитку. При цьому найбільш масового характеру набули репресії у прикордонних регіонах — Карелії та Інгерманландії (Ленінградська область). В Удмуртській республіці відсоток репресованих не був вищим, ніж у сусідніх регіонах.

Але саме сфабрикована справа СОФІН (Союз визволення фінських народностей) розпочала період репресій. Вона була резонансною, широко обговорювалася і, як вважає історик К. Куликов, «метою справи було налякати та стигматизувати усі фіно-угорські народи». У шостому розділі своєї праці, присвяченій історії удмуртської автономії, К.Куликов підкреслює, що вирок 28 удмуртським представникам інтелігенції був вироком усім фіно-угорським народам [3, с. 170; 4; 13]. Якщо у 1892—1896 рр. десять безграмотних селян мали символізувати зловісні наміри усіх «іногородців», то у 1932—1933 рр. «викриті» ГПУ Нижегородського краю інтелігенти на чолі з харизматичним

поетом, науковцем і громадським діячем К. Гердом, мали представити контрреволюційні наміри інтелігенції усіх фіно-угорських народів СРСР. К. Герд втілював прагнення переважно селянських фіно-угорських народів піднятися до високого рівня культури та добробуту, позбутися комплексу неповноцінності та вийти на міжнародний рівень. Будучи амбітною людиною, він координував цю діяльність і мав контакти з науковцями та дипломатами Фінляндії, Угорщини та Естонії. Пропагував використання фінських моделей словотворення для нової термінології рідних мов, а досвід незалежних країн у розвитку освіти та культури — для розбудови відповідної інфраструктури на історичних землях фіно-угрів у СРСР. Усе це пояснює, чому за сценарієм ОГПУ саме К. Герд став тією постаттю, яку можна було використати для компрометації самої ідеї соціокультурного прогресу фіно-угорських народів.

Згідно зі звинуваченням у справі № 2774 «Контрреволюційної організації Спілки визволення фінських народностей» вказується, зокрема, що програмно-політичні установки організації (СОФІН) та її діяльність ставили своєю кінцевою метою відторгнення, шляхом збройного повстання, Удмуртської автономної області та інших автономій (Марійська, Мордовська, Карельська, Комі-зірянська) від СРСР та створення Єдиної фіно-угорської федерації з демократичною формою правління. Серед інших форм координації передбачалося, нібито, «встановлення організацією націоналістичного блоку з контрреволюційними елементами таких національностей, як марійці, мордва, карели, комі-зіряни» [3, с. 142].

Згідно з версією ОГПУ, саме під час першого з'їзду удмуртів у 1918 р., де було прийнято резолюцію у Мултанській справі, вирішено також:

2. Об'єднатися з фінляндсько-естонським капіталом і увійти, як самостійний домініон, у Північно-фінську об'єднану державу.

4. Розширити межі Удмуртії, включивши сюди половину В'ятської губернії, Сарапул і Закамський район, Малмизький повіт та підвести кордон до області Комі.

5. Встановити диктатуру удмуртського народу над російським населенням Удмуртії, позбавивши російське населення більшості політичних прав.

6. Утворити Удмуртський єпископат» [3, с. 146].

До речі, крім фантастичних планів, що інкримінувалося учасникам СОФІН, як, наприклад, збройне захоплення Іжевська або створення Єдиної фіно-угорської федерації зі столицею у Пермі, серед матеріалів обвинувачення є і реальні критичні висловлювання К. Герда з приводу довільно проведених кордонів та розділення народів, що вживали одну мову (як, наприклад, комі-зирян та комі-перм'яків).

Лише за перебудови стали відомі обставини загибелі К.Герда у 1937 р. на Соловках і деякі з висунутих ним вимог, що були основою звинувачень у 1930-х роках і які сьогодні знову з'явилися у публічному дискурсі.

Утім, цікаво, що висуюючи певний мінімум вимог щодо національного питання у 1990 р. (гарантоване представництво титульної нації в органах управління та у законодавчих органах, державність мови, мінімум національних інститутів, необхідних для забезпечення всебічного і гарантованого розвитку народу, допомога діаспорі), К. Куликов робить такий песимістичний прогноз: «Але при всьому цьому, розглядаючи майбутнє удмуртської нації, автор далекий від оптимістичного висновку. Вжиття деяких заходів щодо розв'язання вищевказаних проблем, як підвищення політичного та економіко-правового статусу автономії, створення економічних основ розвитку народу, національних інститутів, розширення функції мови і т.д., до певної міри дозволить активізувати процес розвитку нашого народу, але вирішального впливу на його відродження не матимуть, тому що процес деетнізації став дуже глибоким і незворотним. Як кажуть у народі — поїзд удмуртської нації пішов» [3, с. 204].

Як показали результати розвитку за майже 20 років від написання цих слів, побоювання щодо майбутнього — справдилися. Деетнізація поглибилася, але жодна з пропозицій національного руху не стала реальністю. Представництво в органах державної влади зменшилося і є найменшою пропорційно до чисельності етносу серед фіно-угорських автономій, Закон про державність мови відхилився десять разів російськомовною більшістю, кількість національних інститутів залишилося на тому самому рівні.

Як і раніше, серед удмуртської інтелігенції поширене уявлення про себе як про вічну жертву, а національний рух сприймається як форма самозахисту від етнічної дискримінації та колонізації, що тривали десятиріччями. Багато

удмуртських інтелігентів, подібно до письменника Петра Чернова, бачать себе жертвами антиудмуртської кампанії, яку «веде значна частина російських інтелектуалів та інших груп російського населення» [9, с. 108; 13, с. 170-184].

Інша модель ідентичності лежить в основі адаптативних стратегій народу комі. Більш сприятливі умови зумовили слабкий конфронтаційний елемент у самоідентифікації комі. Прагнення здобути якісну освіту спричинилося до появи першокласних інтелектуалів справді європейського рівня. Серед них — засновник літератури комі І.Куратов, майбутній засновник соціологічних студій у Гарвардському університеті П.Сорокін, філософ та літератор К.Жаков, видатний фіно-угрознавець — В.Налімов.

Спадщина цих інтелектуалів, вже до 1917 р., сприяла виробленню певної системи цінностей, де головною проблемою була адаптація нечисленного народу до природного довкілля та питання взаємодії з індустріальною цивілізацією. Це наближувало пропонувану ними модель виживання до поширених у Північній Європі ідей «конструктивної взаємодії та ненасильства у міжнародних взаєминах», що їх проповідував П. Сорокін. Ці ідеї виявили свою життєспроможність у ХХ сторіччі, так само як і концепції В.Налімова (якого було репресовано у зв'язку зі справою СОФІН) про специфіку внеску фіно-угорських народів до світової цивілізації.

Але найбільшою мірою ідея балансу між творчістю у рамках культури нечисленного народу і активною участю у культурному житті Європи була втілена К. Жаковим.

Свої праці К.Жаков писав мовою комі та російською, тим самим вплинув на інтелектуальне середовище Петербурга та Риги. Він викладав філософію та мову комі у Тартуському університеті. Жаков був у постійному контакті з культурою рідного народу. Організував разом з П.Сорокіним кілька етнографічних експедицій у регіони компактного проживання комі. Повернувши спадщину І.Куратова, він започаткував класичний канон культури комі, що було продовжено науковцями школи — В.Литкіна. К.Жаков не лише навчався у Київському університеті (1896—1899), але також вплинув на концепцію українського футуризму. Проте найбільше Жаков був пов'язаний з Латвією і помер у Ризі у 1926 році. Там філософ заснував два філософські товариства — «Латвійське товариство філософії лімітизму» (голова товариства Е. Гросвальд — учень К. Жакова) та

«Академію філософії лімітизму», де головою був учень філософа — Е. Барон.

Оригінальна теорія пізнання — лімітизм — була розроблена К. Жаковим напередодні Першої світової війни. Вона наголошувала на єдності наук, філософії та релігії. Подібні синкретичні вчення користувалися популярністю у той період, і серед його adeptів були М. Реріх та Я. Райніс. Ян Райніс переклав латиською перші вісім розділів поеми К. Жакова «Біармія». У творах латиського класика, зокрема, у драмі «Вогонь і ніч» відчувається вплив К. Жакова, який порушив питання про унікальність духовного досвіду малих народів. Роман «Крізь стрій життя» (1912—1914 рр.), що його високо оцінив М. Горький, передає трагізм відчуження особистості, яка відірвана від національного коріння. При цьому роздуми філософа про драму власного життя незмінно асоціюються з думками про майбутнє так званих «нових» народів, чие життя ще не підвладне жорстоким законам глобальної цивілізації.

Ідея збереження первісної природи, народного досвіду та мови, що була висунута Жаковим, глибоко закорінилася у культурі комі і стала основою для світосприйняття інтелігенції краю, її етнічної ідентичності. Турбота про мову, яка може зникнути, є органічною частиною цього світосприйняття. На жаль, послідовники В.Тишкова у академічних та владних колах Росії надто часто вбачають у цій турботі західний вплив, інструментарій технології «етноменеджерів» та інші маніпулятивні стратегії. Бажання будь-якою ціною викрити міфологічний елемент у національних ідеологіях та розвінчати примордіалістські концепції етнічної ідентичності повертають прихильників конструктивістського підходу на старі рейки. Це характерно, зокрема, для програмної статті «Фіно-угорський світ: ідеологія і реальність» у часописі «Свободная мысль». Автори — не останні люди у російському істеблішменті — звертаються і до постаті К. Жакова. У статті, зокрема, наголошується: так, у Комі деякі представники національної інтелігенції, в основному гуманітарної, намагалися довести, що ця стародавня Біармія з квітучими містами — перше державне об'єднання давніх комі, що у минулому їхній народ мав розвинену культуру, вів обширну торгівлю з близькими та далекими сусідами, і все це було знищено внаслідок російської колонізації. Свого

часу, один з перших учених комі К. Жаков — відомий етнограф, філософ і письменник написав поему «Біармія», де намагався втілити свої уявлення про «золотий вік» свого народу — час, коли етнос комі являв собою відносно єдиний соціальний організм, ще не охоплений процесами соціального розшарування. Його поетичний вимисел використали для конструювання історичних і політичних міфів [14, с. 84-85]. Автори фактично повернулися до застарілої аргументації 1930-х років. У доповіді «Творчість К. Жакова» на засіданні Президії Комі наукового центру УрВ АН СРСР від 22 серпня 1991 р. подібна оцінка була визнана історичним курйозом доби боротьби з націоналізмом.

Представники гуманітарної інтелігенції, які виголосили доповідь про творчість Жакова ще 18 років тому, дійшли такого висновку:

У творах Жакова сконцентровано не лише пошук одного письменника, вони відобразили мрію патріархального комі — селянства про шляхи перебудови суспільства на справедливих безкровних началах, «на основах добра та миру» [6, с. 43]. Отже, йдеться про систему цінностей, яка не має нічого спільного з войовничим націоналізмом, сепаратизмом чи міжетнічною конфронтацією.

Підсумовуючи, можна висловити припущення, що дві моделі етнічної ідентичності, що їх яскраво репрезентують споріднені народи — удмурти та комі — відображають також різні моделі, прийняті Росією як загальнонаціональною державою. Політичні практики царської Росії, радянської Росії та пострадянської російської державності виявилися більш сприйнятними для комі, ніж для удмуртів. Інтелігенція комі виявила більшу гнучкість у веденні діалогу у пошуках компромісу з владними структурами, реалізації раціональних стратегій і досягла на цьому шляху хай скромних, за українськими мірками, але в якісному відношенні відчутних результатів.

Як зазначається у доповіді «Північний етнокультурний комплекс в умовах трансформації духовного життя регіону», підготовленій Міністерством культури і національної політики Республіки Комі: «На сьогодні у республіці функціонує повноцінна модель державної регіональної етнокультурної політики, яка базується на фундаментальній законодавчій основі. Це закони про «державні мови», про «освіту», про

«національно-культурну автономію», а також ціла система відповідних підзаконних актів. Особливістю формування та функціонування державної регіональної моделі етнокультурної політики є те, що цей процес йде у взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування та інститутів поліетнічного громадянського суспільства» [15].

Завдяки продуманим стратегіям у Республіці Комі відбувається полікультурна етнічна мобілізація. На сьогодні існує достатньо позитивний етнокультурний баланс між інтересами різних етнічних спільнот. Це стосується також і українців [16, с. 10].

Саме такий поліетнічний простір прагнули створити представники демократичної російської інтелігенції, починаючи від XIX сторіччя. Сутність розуміння такої полікультурної взаємодії добре виразив видатний російський невропатолог і психіатр, професор В. Бехтерев, що відіграв не останню роль у долях К.Жакова та П.Сорокіна. «Під час Мултанської справи він був професором у військово-медичній академії в С.-Петербурзі. Колеги-професори якось у бесіді спитали у нього: чи не удмурт він за національністю. Вони мали на увазі, що він народився у В'ятській губернії і написав свого часу нариси про удмуртів. У той період офіційною назвою удмуртів у царській Росії, а також за кордоном був етнонім — «вотяк». Бехтерев заявив: «Я взагалі корінний росіянин по всіх лініях. Але поки триває Мултанська справа — я, безумовно, вотяк... У такій ситуації кожна порядна людина — вотяк. Чи не так?» [2, с. 222].

У своїй заяві В.Бехтерев виразив кредо багатьох російських інтелігентів зі своїм особливим кодексом честі та системою цінностей. Роль російської інтелігенції у формуванні загальнонаціональної ідентичності у XIX—XX сторіччі ще не знайшла свого адекватного висвітлення у працях сучасних російських науковців. За претензійними узагальненнями В. Тишкова та Абдул-Хакіма Султигова щодо теми формування національної ідентичності у контексті національно-державного дискурсу не помітно уваги до нюансів, без яких неможливо пізнати істину [17; 18, с. 107-137]. У цій статті я спробувала висвітлити один з таких «нюансів»: відмінність у моделях адаптації до загальнонаціональної російської (радянської) державності двох споріднених народів — удмуртів та комі. Відмінності, як здається, вия-

вилися доволі значними. Іншим «нюансом» є роль російської інтелігенції у процесі адаптації неросіян до загальнонаціональної державності у ХІХ—ХХ сторіччі.

Як справедливо зазначає А. Казанцев, «сама інтелігенція створювала і підтримувала в Росії ХІХ—ХХ сторіччі політичний простір як такий». Фактична монополізація інтелігенцією цієї функції, вважає науковець, зумовлена тим, що внаслідок історично слабкого розвитку горизонтальних зв'язків (і цілеспрямованої політики держави) ступінь самоорганізації соціальних груп у Росії завжди був дуже низьким [19].

За цих умов інтелігенція з її своєрідною системою цінностей, що, серед іншого, передбачала солідаризм з прагненням пригноблених, у тому числі «іногородців», виступала одним з головних провідників інноваційних ідей, зокрема щодо національної політики у 1920—1930-х роках. Створення територіальних автономій у Радянській Росії повинно вивчатися з урахуванням цієї ролі інтелігенції, в усій її складності і неоднозначності, а не зводиться лише до спекуляцій щодо політичної волі окремих вождів більшовизму чи навіть латентних структур світової політики. Залишається сподіватися, що такі комплексні дослідження з'являться як у Росії, так і в Україні.

1. Nationalities Papers, vol. 29. — 2001.—№1.— 205 p.

2. Буня М. Короленко в Удмуртии. — Ижевск: Удмуртия, 1995 — 262 с.

3. Куликов К. Удмуртская автономия. — Ижевск, 1990 — 205 с.

4. Куликов К. Дело «СОФИН». — Ижевск: — Удмуртский институт истории, языка и литературы УрО РАН, 1997.

5. Тараканов Ф. Без вины над пропастью. — Сыктывкар, 1990.

6. Творчество К.Жакова. Доклад на заседании Президиума Коми научного центра УрО АН СССР 22 августа 1991 г. Серия препринтов «Научные доклады». — Вып. 269. — 43 с.

7. Ткаченко О. Письма далекого друга. Васольялгань сёрмат. 2-е издание.—Саранск—Киев, 2009. — 43 с.

8. Taagepera R. Eastern Finno-Ugrian Cooperation and Foreign Relations/ / Nationalities Papers, vol. 29. — 2001. — №1.

9. Shklier Aleksandr, Eva Toulouze. The Mass Media and the National Question in Udmurtia in the 1990 s. // Nationalities Papers, vol. 29. — 2001.— №1.

10. Müller B. Sprachenpolitik in der Republik Komi//Osteuropa, №.48. — 1998.— № 6.

11. Saarinen S. The Myth of a Finno-Ugrian Community in Practice//Nationalities Papers, vol. 29. — 2001. — №1.
12. Ермаков Ф. Кузембай Герд. — Ижевск: Удмуртия, 1994.
13. Ар-Серги В. «А вы и не спрашивали. Мои засечки удмуртским топором» // Дружба народов.— 2007. — № 10.
14. Шабаев Ю., Шилов Н., Садохин А. Финно-угорский мир: идеология и реальность // Свободная мысль. —2008. — 12 (1595).
15. Северный этнокультурный комплекс в условиях трансформации духовной жизни региона (на материалах Республики Коми) <http://n-congres.com>
16. Кириченко І. Українська діаспора: менталітет в екзистенції? // Дзеркало тижня. —2009. — № 30(758). — 15 серпня.
17. Тишков В. Национальная идентичность (о смысле дебатов).// Вестник российской науки.—№ 1(3) — 2009.
18. Абду-Хаким Султыгов. К вопросу о формировании российской науки // Вестник Российской нации. —2009. — № 1(3).
19. Казанцев А. Интеллигенция и структурные инновации в политическом пространстве // Полис. —2006.